

УДК 811.161.2'37:23

**ДИНАМІКА АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТУ
«ПАТРІОТИЗМ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НА ЗРІЗІ 2012 І 2022
РОКІВ**

*Катерина БЛИЗНЮК,
кандидат філологічних наук, старший викладач
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Патріотизм є складним і багатогранним соціокультурним феноменом, що відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, консолідації суспільства та його розвитку. Почуття патріотизму завжди було важливим для українського народу, який протягом століть боровся за свою незалежність та ідентичність. У різні історичні періоди патріотизм набував різних форм та інтерпретацій, відображаючи зміни в суспільстві та його цінностях. В умовах глобалізації, але також паралельної десятирічної війни українське суспільство проходить через чергову трансформацію соціальних цінностей, отже, змін зазнає і концепт «патріотизм», що зумовлює актуальність дослідження ознак динаміки й статичності у шляхах його вербалізації. Аналіз лінгвістичних аспектів концепту «патріотизм» в українській мові дозволить глибше зрозуміти його сутність, розвиток і роль у сучасному українському суспільстві.

Мета пропонованого дослідження – визначити змінні й сталі елементи у структурі асоціативного поля концепту «патріотизм» у сучасній українській мові. Для досягнення мети, було поставлено такі завдання: провести асоціативний експеримент на слово-стимул *патріотизм*; порівняти результати експерименту 2022 р. і результати анкетування, проведеного до 2012 р.; визначити спільне й відмінне у ядро-периферійній організації асоціативного поля концепту «патріотизм»; простежити особливості членування асоціативного поля на тематичні групи.

У квітні 2022 р. відбувся асоціативний експеримент серед представників української молоді (студентів та аспірантів українських університетів і наукових установ) [1]. Для аналізу було відібрано 1009 анкет, що відповідали вимогам, тобто респонденти надали

короткі словесні асоціації, а не дефініції чи пояснення, що дозволило зафіксувати найбільш автоматичні, отже, закріплені в мовній свідомості молодих українців елементи асоціативного поля концепту «патріотизм». Загальна кількість отриманих реакцій – 1148. Аналогічний експеримент було проведено за 10 років до цього [2]. Тоді учасниками стали 135 студентів Національного університету «Києво-Могилянська академія», що назвали 524 асоціації. Майже в десять разів більша кількість учасників і майже вдвоє більша кількість отриманих реакцій у новішому опитуванні не дозволяє проводити повноцінне зіставлення частотності, проте дає можливість зробити висновки про належність елементів асоціативного поля концепту «патріотизм» до його ядра чи периферії, також засвідчує актуалізацію чи втрату актуальності конкретних одиниць і показує зміни в якісному складі елементів поля.

До 2012 р. ядро асоціативного поля концепту «патріотизм» у мовній свідомості української молоді формували такі лексеми: *любов* (38), *Батьківщина* (34), *Україна* (31), *відданість* (22), *прапор* (18), *націоналізм* (15), *свобода* (13), *країна* (12), *мова* (11), *нація* (10).

Протягом 10 років відбулися зрушення в ядрі асоціативного поля концепту, зокрема тепер ядерними реакціями стали: *любов* (131), *Україна* (70), *українці* (56), *прапор* (53), *сила* (45), *віра* (38), *Батьківщина* (34), *відданість* (29), *гордість* (28), *серце* (26), *країна* (26), *єдність* (20), *допомога* (19), *душа* (18), *дух* (17).

Зберегло свою позицію і навіть стало стрижневою асоціацією, тобто такою, що відривається за частотністю від решти, слово *любов*. Досі ядерними залишилися *Батьківщина*, *Україна*, *відданість*, *прапор* і *країна*, проте змінилися їхні позиції. *Україна* актуалізувалася, вийшовши на друге місце, натомість *Батьківщина* зберегла частотність 34 (при тому що кількість учасників другого експерименту була вдсятеро більшою) і зайняла сьому позицію. Якщо раніше *відданість* була на четвертому місці, то тепер спустилася на восьме, мінімально наростивши частотність. Натомість асоціація *прапор* перейшла з п'ятої на четверту позицію, а частотність її зросла істотно з 18 до 53. Реакція *країна*, хоча спустилася з восьмого місця на одинадцяте, у понад два рази розширила частотність появи.

Решта асоціацій (*націоналізм*, *свобода*, *мова*, *нація*), що до 2012 р. були ядерними, у 2022 р. знизили частотність і перейшли до

приядерної зони, що не означає втрати їхньої цінності для українців, але підкреслює домінування інших елементів у структурі асоціативного поля концепту «патріотизм».

Зокрема експеримент 2022 р. зафіксував нові й надзвичайно частотні реакції *серце* (26), *душа* (18), *дух* (17). Вони підкріплюються периферійними одиницями *сила духу* (4), *дух народу* (3), *Душу і тіло ми положим за нашу свободу* (2), *незламний дух* (1), *бойовий дух* (1), *Дух, що тіло рве до бою. Рве за поступ, щастя й волю* (1). Такі реакції підкреслюють емоційний та духовний елементи патріотизму, його залежність від внутрішнього стану, моральної сили, того, що лежить в основі всіх речей.

Також ядро актуального асоціативного поля проявляє важливість єдності народу як ознаки його патріотизму. Це засвідчує ядерна реакція *єдність* (20), її доповнюють приядерні одиниці *народ* (14), *підтримка* (11), *люди* (6), *ми* (6), *нація* (6), а також периферійні *В кожного з нас!* (2), *всі ми* (2), *згуртованість* (2), *кожен українець* (2), *взаємодопомога* (1), *громада* (1), *громадянин* (1), *громадська думка* (1), *єдиний фронт* (1), *звичайні українці* (1), *здорова нація* (1), *колектив* (1), *разом* (1), *також я* (1), *частина нас* (1). Тобто для молодих українців бути патріотом – це відчувати єдність зі своїм народом і власну позицію в ньому.

Важливо, що найчастотніші елементи ядра досліджуваного асоціативного поля в обох експериментах залишилися ті самі, тобто концепт «патріотизм» демонструє сталість у шляхах своєї вербалізації у мовній свідомості української молоді. Також регулярна фіксація відповідних слів-реакцій у повторюваних опитуваннях підкріплює правильність дефініції патріотизму в актуальних словниках. Зокрема, «Словник української мови у 20 томах» дає таке визначення: «1. Любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги. 2. *перен.* Відданість чому-небудь, любов до чогось» [3]. Отже, патріотизм у кожного наступного молодого покоління українців асоціюється передовсім із любов'ю та відданістю. Далі важливою є Батьківщина, але, можемо припустити, що з початком війни і подальшим повномасштабним вторгненням актуальності набув наголос на тому, що цією Батьківщиною є саме Україна.

Ще більше змін простежуємо у приядерній зоні асоціативного поля концепту «патріотизм». У попередньому опитуванні до неї були зараховані такі асоціації: *вірність* (9), *боротьба* (9), *сміливість* (8),

віра (8), *єдність* (8), *рідний* (7), *державна* (6), *вишиванка* (6), *повага* (6), *самопожертва* (6), *культура* (6), *щирість* (6), *самоповага* (6), *Вітчизна* (5), *історія* (5), *гордість* (5), *Майдан* (5), *герой* (5), *честь* (5), *жовто-блакитний* (5), *козаки* (4), *обов'язок* (4), *синьо-жовтий* (4), *традиції* (4), *майбутнє* (4), *мітинг* (4). Згідно з результатами актуального дослідження приядерну зону формують асоціації: *народ* (14), *повага* (13), *героїзм* (12), *гімн* (11), *життя* (11), *необхідність* (11), *підтримка* (11), *український* (11), *відвага* (10), *вірність* (10), *обов'язок* (10), *боротьба* (9), *дії* (9), *мова* (9), *воля* (8), *добре* (8), *захист* (8), *кров* (8), *незламність* (8), *Слава Україні* (8), *важливий* (7), *ЗСУ* (7), *націоналізм* (7), *свобода* (7), *люди* (6), *ми* (6), *нація* (6), *позиція* (6), *свідомість* (6), *синьо-жовтий* (6), *щирість* (6), *Бандера* (5), *вибір* (5), *вічність* (5), *ідея* (5), *потрібний* (5).

Саме приядерна зона, на відміну від ядра, показує не тільки динаміку змін у структурі асоціативного поля аналізованого концепту, а й у складі його елементів, оскільки реакції *державна*, *самоповага*, *Вітчизна*, *традиції*, *майбутнє* і *мітинг* узагалі не були зафіксовані під час опитування 2022 р., хоча раніше належали до високочастотних. Одиниці *сміливість*, *рідний*, *вишиванка*, *самопожертва*, *історія*, *Майдан*, *честь*, *жовто-блакитний*, *козаки* протягом останніх 10 років частково втратили актуальність у контексті патріотизму для української молоді, оскільки перейшли до зони напівпериферії. Реакція *культура* в опитуванні 2022 р. опинилася у віддаленій периферії асоціативного поля аналізованого концепту.

Припускаємо, що, з одного боку, відбулася конкретизація варіантів вербалізації патріотизму, оскільки замість більшої кількості семантично пов'язаних слів експеримент 2022 р. зафіксував більшу частотність окремих із них. Наприклад, якщо раніше обидві реакції *повага* й *самоповага* мали частотність 6, тепер респонденти назвали реакцію *повага* із частотністю 13. Замість синонімічних реакцій *Батьківщина* й *Вітчизна*, тепер зафіксована лише *Батьківщина*.

З іншого боку, відбувся перерозподіл частотності, хоча важливість того, що називала реакція, збереглася. Так, до 2012 р. в асоціативному полі концепту «патріотизм» було зафіксовано такі слова-назви державних символів: *прапор* (18), *жовто-блакитний* (5), *синьо-жовтий* (4), *гімн* (3), *тризуб* (1). У 2022 р. ця група залишається далі актуальною, до неї належать реакції: *прапор* (53), *гімн* (11), *синьо-*

жовтий (6), *герб* (4), *жовто-блакитний* (3), *тризуб* (3), *блакитно-жовтий* (2), *флаг* (1).

Водночас звуження відбулося в групі неофіційних національних символів України. Раніше респонденти серед них називали такі: *вишиванка* (6), *козаки* (4), *калина* (2), *хата* (2), *земля* (2), *сонце* (1), *поля* (1), *кутя* (1), *цвіт* (1), *садок* (1). Проте у 2022 р. до групи неофіційних символів, що асоціюються в української молоді з патріотизмом зараховуємо реакції: *вишиванка* (4), *пісні* (4), *козак* (3), *поле колосків* (1). Натомість актуалізувалися вигуки й цитати, що мають символічне значення для українців. Серед реакцій було зафіксовано: *Слава Україні* (8), *Душу і тіло ми положим за нашу свободу* (2), *Україна - понад усе!* (4), *В кожного з нас!* (2), *російський військовий корабель іди нахуй!* (2), *я маю в серці те, що не вмирає* (1), *З Україною в серці* (1), *Ти ж хотів землі цієї, тож тепер змішайся з нею* (1), *Дух, що тіло рве до бою. Рве за поступ, щастя й волю* (1), *Кайдани порвіте* (1). Тобто спостерігаємо перехід від візуальних символів до словесних.

Специфічними національними символами також є асоціації-власні назви. До 2012 р. українська молодь на слово-стимул *патріотизм* згадувала такі з них: *Майдан* (5), *Шевченко* (3), *Рух* (2), *Сковорода* (2), *Бандера* (2), *Галичина* (2), *Ольжич* (1), *Самійленко* (1), *Тягнибок* (1), *Львів* (1). Нове дослідження показало значні зміни в наборі власних назв: *Бандера* (5), *Зеленський* (2), *Майдан* (2), *День Незалежності України* (2), *Стус* (1), *Революція Гідності* (1). Такі зміни проявляють зміни у публічній присутності певних імен, але також привертають увагу до підвищення частотності головної власної назви, що асоціюється з патріотизмом – *Україна*. Тобто знову відбулося звуження через конкретизацію елементів асоціативного поля концепту.

Проте у 2022 р. під впливом війни передбачувано розширилася група асоціацій, що пов'язують її з патріотизмом. Зокрема, до таких реакцій зараз належать: *сила* (45), *героїзм* (12), *відвага* (10), *обов'язок* (10), *боротьба* (9), *дії* (9), *воля* (8), *захист* (8), *кров* (8), *незламність* (8), *ЗСУ* (7), *свобода* (7), *волонтерство* (4), *мужність* (4), *перемога* (4), *в крові* (3), *волонтери* (3), *вчинки* (3), *жертва* (3), *зброя* (3), *міць* (3), *саможертва* (3), *сміливість* (3), *стійкість* (3), *армія* (2), *війна* (2), *військові* (2), *вогонь* (2), *готовність віддати життя* (2), *смерть* (2), *тероборона* (2), *хоробрість* (2), *Азов* (1),

бойовий дух (1), вбивчо (1), військова служба (1), вмерти за державу (1), воювати (1), герой (1), знищення русні (1), оборона (1), пожертва (1), служіння (1), солдат (1). Найчастотніші одиниці входять до ядра та приядерної зони асоціативного поля концепту «патріотизм», тобто проявляють підсилення готовності йти на жертви й подвиги заради своїх народу й Батьківщини в умовах війни. До 2012 р. такий зв'язок також простежувався, але був набагато слабшим, а більшість одиниць, що формували відповідну групу, мали низьку частотність: боротьба (9), сміливість (8), самопожертва (6), герой (5), обов'язок (4), дієвість (3), захист (3), справа (3), відвага (2), війна (2), відчайдушність (2), звитяга (1), солдат (1), захисник (1), мужність (1), кров (1), смерть (1), армія (1), жертва (1), сила (1). Привертає увагу мінімальне та абстрактне називання патріотичних, на думку учасників давнішого асоціативного експерименту, осіб – *герой, солдат, захисник, армія*. Натомість в актуальному експерименті бачимо конкретизацію – *ЗСУ, волонтери, армія, військові, тероборона, Азов, армія, герой, солдат*. Також свіжий експеримент засвідчив більше усвідомлення смертності чи ризиків для життя і здоров'я всіх, кого торкнулася війна.

Отже, асоціативне поле концепту «патріотизм» у проміжку між 2012 і 2022 рр. зазнало змін через актуалізацію поняття бойового духу й духу народу, почуття єдності, а також через розширення арсеналу елементів, що пов'язують патріотизм із війною та необхідністю віддавати власне життя, йти на подвиги й жертви заради власних Батьківщини й людей. Водночас центральні елементи концепту залишилися незмінними, що засвідчує його сформованість і сталість у мовній картині світу українського народу. Саме така сталість забезпечує передавання концепту новим поколінням молодих українців. Перспективою подальших досліджень концепту «патріотизм» вбачаємо, з одного боку, глибший аналіз результатів уже проведених опитувань, а також організацію аналогічних асоціативних експериментів у майбутньому для відстеження динаміки його асоціативного поля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Близнюк, К. Р. «Асоціативний образ Батьківщини в мовній картині світу української молоді». *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, (8), 2022. С. 63–82.

2. Близнюк, К. Р. «Семантичні та психолінгвістичні аспекти концептологічних досліджень (на прикладі вивчення концепту патріотизм в українській мові)». *Магістеріум. Мовознавчі студії*, (50), 2013. С. 4–8.

3. Словник української мови: у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд: вебсайт. URL: <https://sum20ua.com/> (дата звернення: 12. 02. 2024).

УДК 37.03:1

МОВА – НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Галина БРОСЛАВСЬКА, кандидат педагогічних наук, доцент

Ольга ПОМПА, кандидат педагогічних наук

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

Павло СЄРИХ, Харківський фаховий педагогічний коледж

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

Мова має велике значення для кожної нації, адже вона являється не тільки засобом спілкування, вона забезпечує автентичність та неповторність кожної людини, її мирне співіснування. Мова – це основний засіб обміну інформацією, інструмент впливу на людину, форма самопрезентації із усіма наслідками, які мають вплив на людину.

Якщо розглядати мову в державному масштабі, то її можна назвати «сховищем національної пам'яті».

Для кожної людини його рідна мова – це та мова, на якій говорять її душа, емоції. Мова допомагає зрозуміти почуття та характер народу.

Метою нашої роботи є бажання розкрити значення існування рідної, неповторної мови для кожної людини, яка є частинкою нашої нації – великої української сім'ї.